

Список використаних джерел:

1. Геєць В. М. та ін. Концепція економічної безпеки України / НАН України, Інститут економічного прогнозування. Київ, 1999.
2. Задахайло Д. Д. Функції уряду України в економічній сфері: модернізація конституційно-правового забезпечення. Харків: Юрайт, 2013. 121 с.
3. Конституція України: прийнята 28.08.1996 р. (зі змінами внесеними згідно з Законом № 2222-IV від 08.12.2004 р.). *Відомості Верховної Ради України*. Київ: Велес, 2006. 48 с.
4. Нерсесянц В. С. Теория права и государства. Москва: НОРМА-ИНФА, 2001. 272 с.
5. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.
6. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр> (дата звернення: 01.10.2017).
7. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
8. Прокопенко О. Г. Функції сучасної держави: Загальнотеоретична характеристика. *Держава і право: Юридичні і політичні науки*. Вип. 15. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2002. С. 41–48.
9. Питання Апарату Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 06.04.2012 р. № 251/2012. *Офіційний вісник України*. 20.04.2012 р. № 28. С. 37. Ст. 1045.
10. Ревак І. О. Механізм забезпечення фінансової безпеки України: теоретичний аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія економічна. 2009. Вип. 2. С. 238–247.

Надійшла до редколегії 10.10.2017 р.

УДК 351.862.4

ГЕНЕЗА ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПЕРІОД XVI – XVII СТОЛІТЬ

Ларін С. В.,

*аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національної безпеки,
Національна академія державного управління при Президентові України,
м. Київ*

Розглянуто проблеми формування базових цінностей як чинника консолідації українського суспільства в історичному аспекті, що є одним з найбільш дискусійних питань серед науковців, політичних діячів та експертів України та зарубіжжя. Дослідження генези формування базових цінностей українського суспільства в період XVI – XVII ст. сприятиме визначенню теоретико-методологічних засад проблеми захисту національних цінностей як пріоритетного напрямку державного управління у сфері національної безпеки.

Ключові слова: генеза, базові цінності, консолідація українського суспільства, захист національних цінностей, сфера національної безпеки

Larin S. V.,

*Postgraduate Student of Global Studies, European Integration
and National Security Administration Department, NAPA, Kyiv*

GENESIS OF THE FORMATION OF THE BASIC VALUES OF UKRAINIAN SOCIETY DURING THE XVI – XVII CENTURIES

The article deals with problems of formation of basic values as a factor of consolidation of Ukrainian society in the historical aspect, which is one of the most controversial issues among scholars, politicians and experts of Ukraine and abroad. The study of the genesis of the formation of the basic values of Ukrainian society in the period of XVI-XVII centuries, in the opinion of the author of the article, will contribute to the study of theoretical and methodological foundations of the problem of protection of national values as a priority area of state administration in the field of national security.

Key words: genesis, basic values, consolidation of Ukrainian society, protection of national values, sphere of national security

© Ларін С. В., 2017

Постановка проблеми. Адаптованість суспільства до існуючих соціальних, політичних, економічних реалій і розвиток суспільної свідомості напряму залежить від сформованих базових цінностей, в яких зосереджується сукупність цілей, устремлінь, інтересів та ідейних переконань. Формування таких цінностей відбувається поступово протягом тривалого часу або за допомогою чинників, які безпосередньо впливають та змінюють вже сформовані базові цінності суспільства, які в результаті покори або навпаки будуть мати тенденції до зміни. Вважаємо, що базові цінності є вирішальним чинником, котрі впливають на побудову моделі світосприйняття, що відповідає певному проміжку часу.

Проблема визначення базових цінностей українського суспільства, її похідних та побудови системи національних цінностей як чинника консолідації є одним з найбільш дискусійних питань серед український науковців та експертів.

На основі системи національних цінностей має формуватися і реалізуватися стратегія національного розвитку, принципи державотворення, державна політика, приймаються закони та управлінські рішення. А для цього потрібно виявити ті базові цінності, які є близькими більшості населення країни і відповідно ним підтримуються.

Мета дослідження – дослідити генезу формування базових цінностей українського суспільства в період XVI–XVII ст., що сприятиме дослідженню теоретико-методологічних засад проблеми захисту національних цінностей як пріоритетного напряму державного управління у сфері національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення ціннісної проблематики зробили вітчизняні і зарубіжні науковці, зокрема, дослідженням ціннісних орієнтацій козацтва в кінці XVI ст. займалися такі вчені, як Л. Залізник, П. Сас, В. Щербак. Наукові праці В. Антоновича, С. Граччоті, В. Литвинова, В. Нічика, В. Смолія, Я. Стратія присвячено дослідженню свідомості українського суспільства та консолідації суспільного стану. Аналізом суспільної свідомості під час та після Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького займалися В. Борисенко, Д. Дорошенко, С. Корновенко, І. Крип'якевич, Паславський, В. Сироткін, І. Степанков.

Виклад основного матеріалу. Аналоги козакування відомі на українських теренах з давніх часів. Генеза козацтва були закономірним результатом вікової боротьби осілого населення зі степовими кочівниками в зоні так званого “Великого кордону”, який розділяв європейську та азіатську цивілізації. Необхідність відсічі татарської агресії в кінці XV – на початку XVI ст. зумовило створення литовським урядом військового контингенту на південному прикордонні. Наявні джерела дають підставу стверджувати, що лише з другої половини XV ст. охоронці південного прикордоння й ухадники-промисловці дістали назву козаків.

Однією з найвпливовіших політично активних сил в українському суспільстві кінця XVI – першої половини XVII ст. стало запорозьке козацтво. Запорозька спільнота виробила специфічну систему громадянських цінностей, які визначалися визнанням правосильності волевиявлення більшості, громадянською дисципліною, рівністю, вільним висловленням думок і поданням голосу в громадському зібранні, дотриманням принципу інституційної першості запорозької громади. На їх основі створився процес самоорганізації козацької спільноти, який сприяв демократичним принципам устрою Війська Запорозького.

Соціальна згуртованість запорозького козацтва сприяло тому, що у свідомості козаків закоренилися не тільки цінності та ідеали лицарської гідності, братерства воїнів, військового найманства, згоди та взаємодопомоги, а також поняття

“козацького хліба”. Останнє, на думку П. Саса, становила одну з наріжних засад соціальної свідомості українського козацтва, яка, вивищувала їх у привілейований прошарок суспільства, тогочасному рицарству – шляхті [8, с. 143–144].

В. Щербак зазначає, що ототожнення себе з європейським рицарством, прерогативою якого була військова служба та яке відносилось до привілейованого суспільного прошарку, відбилося на суспільній поведінці українського козацтва й культивувало в його середовищі такі нові ціннісні орієнтації, як права, вольності відвага, побратимство, демократизм [13, с. 112], та, як зауважив Л. Залізник, “високий соціальний статус свободи, мужності, війни, відданості товариству і, навпаки, низький соціальний статус мирної праці, спокійного життя, як і життя взагалі” [4, с. 179].

Сприйняття себе козаками, людьми особисто вільними та незалежними, які користуються лицарськими правами, свободами і вольностями, служать високим ідеалам та здатні до самопожертви заради суспільних інтересів спонукало їх до політичної активності та усвідомлення козацтвом себе в ролі репрезентанта інтересів всього руського народу. З останнім пов’язується поява й закріплення в ціннісній системі козацького стану таких понять, як “почуття “руськості”, належності до руського народу і його культурної орбіти, солідарності з ним і руський патріотизм, любов до рідної землі” [8, с. 155].

Величезний вплив на політичні позиції Війська Запорозького мало розвинене у них почуття руської ідентичності. Представники запорозької громади вважали своїм моральним обов’язком та проявом громадянського служіння спільному благу боротьбу політичними методами за дотримання прав і свобод руського народу – українців та білорусів – у Речі Посполитій, а також задоволення інтересів православної конфесії [1].

Тобто, у практиці козацтва настала зміна від захисту вузько станових до загальнонаціональних прав і вольностей. Зокрема, в документах Війська Запорозького прослідковується утвердження політичного ідеалу свободи української спільноти. Причому категорія свободи відзначається досить широкою варіативністю – від особистої свободи совісті до національної ідентичності [8, с. 151].

На думку П. Саса, “відповідна система цінностей відіграла роль інтегруючого чинника в житті запорозької громади і суттєво впливала на політичні позиції та орієнтації репрезентантів Війська Запорозького, їх політичну практику і форми вираження політичного, тобто па політичну культуру козацтва в цілому” [8, с. 151–152].

Так сповідуваним козацькою спільнотою цінності, їх реальні дії, спрямовані на їх практичну реалізацію, виявилися відображенням прагнення більшості української спільноти. Ціннісні орієнтації козацтва здобули прихильників та стали ідеалом для знедоленого селянства, міської голоди та українського духовенства. На основі ціннісних орієнтацій відбувалося Становлення української інтелігенції раннього нового часу. У 20-х рр. XVII ст. зароджується міфологема українського козацтва, над створенням якої працювали Іов Борецький, Мелетій Смотрицький та Захарій Копистенський. В їх працях українське козацтво має найвищі моральні і громадянські чесноти та постає як захисники Православної церкви та християнства.

Складні суспільно-політичні умови середини другої половини XVII ст. не могли не позначитися на суспільній свідомості, полишити непорушними закріплені в ній на цей час стереотипи та ціннісні орієнтації. Запорозька громада, що виступала як самоорганізована, самовладна й політично-суб’єктна спільнота, котра спиралася на громадянські цінності, мала артикульовані політичні цілі та інтереси, об’єктивно поставала антисистемним фактором

стосовно наявної в країні політичної системи, а також політичного режиму. Зокрема, з середини XVII ст. у свідомості українців набувають нові політико-правові ціннісні орієнтації, як національна самоідентифікація, національна ідея, поняття соборності, справедливість національно-визвольних рухів, що зумовило становлення на українських теренах нових моделей світосприйняття, а також дало змогу Україні, як стверджує італійський дослідник С. Граччоті, впродовж досить короткого історичного проміжку часу не лише продемонструвати світові своє “пан’європейське покликання”, а й долучитися, через утворений тут культ свободи”, до “універсального фонду Європи” [2, с. 147–148]. Особливо виразно це проявлялося у сфері самостійної зовнішньополітичної діяльності Війська Запорозького, а також в його жорсткій і ефективній владній конкуренції з місцевими органами державної влади на волості.

Формування козацького стану нерозривно пов’язане з відродженням української державності. Демократичні засади суспільних відносин, вироблених в запорозькій громаді, активно поширювалися на волості під час козацьких повстань в кінці XVI – першій половині XVII ст.

Національно-визвольна війна в середині XVII ст. під проводом Богдана Хмельницького значно вплинула на духовність українського суспільства, переосмислення вже закріплених ціннісних орієнтацій та каталізатором нових зрушень в її суспільній свідомості. Ці зміни можна виявити щонайменше в трьох факторах. По-перше, зміни виявляються в свідомості сучасників та учасників подій; по-друге, обумовлюють зміну стереотипу в ментальності сусідніх народів щодо сприйняття українського народу; по-третє, вони простежуються в ціннісних орієнтаціях кількох поколінь нащадків. Перевага революційних цінностей над традиційними у свідомості українського суспільства зумовила перебудову всіх галузей життя.

Таким чином, козацтво перехопило естафету державотворчої функції у представників князівських родин та шляхти. Їх ціннісні орієнтації, соціальні ідеали та політичні ідеї Б. Хмельницького поширилися у свідомості українського суспільства. В основі цього процесу лежало усвідомлення всіма його верствами загрози втрати своєї національної самобутності [5, с. 193]. За спостереженням М. Максимовича, на певний час у країні утворюється “однодумне громадянське суспільство” [6, с. 564].

Національно-визвольна війна вже на першому етапі докорінно переорієнтовує погляди й устремління як самого гетьмана, так і частини наближеної до нього старшини й української шляхти. В їхній свідомості ідея козацького автономізму поступається “спрямуванню на досягнення незалежності національної держави та возз’єднання України й кордонах усіх українських земель” [11, с. 34]. Втіленню цієї мети у практику надалі підпорядковуються всі політичні, соціально-економічні та воєнні заходи українського гетьмана. Так, консолідація козацтва навколо ідеї державності стає новизною у політичній культурі українського народу. Як вказано в істографії початок її принципів починає домінувати в політичних планах гетьмана з початку 1649 р. Як керівник активної боротьби українського народу за здійснення соціальних, політичних і культурних ідеалів, Хмельницький протягом десяти років перебував у центрі подій. Він стояв біля джерел створення Української держави і як визначний політик зумів не лише очолити боротьбу за національну незалежність, але й за допомогою соціально-економічної політики об’єднати для досягнення цієї мети різні стани українського суспільства і цим створити сприятливі умови для завершення в основних рисах процесу формування української держави. Відповідно паралельно відбувається трансформація в політичній свідомості українського суспільства поняття національної самоідентифікації,

уявлення про владу й авторитет, ставлення до соціальних процесів і явищ. Так посилюється тенденція до усвідомлення селянством особистих свобод, проявом чого стає масове покаяння населення, вимоги знищення великого папського землеволодіння [9, с. 32]. Однак, як цілком слушно зауважує дослідник Степанков В., “для розвитку національної державної ідеї від автономії до незалежної соборної Української Держави мав відбутися складний процес переосмислення цілей боротьби, подолання існуючих політичних стереотипів, розвитку українського менталітету” [12, с. 78].

Започатковане в перші десятиліття XVII ст. формування в свідомості населення духу національного патріотизму через “вкорінення у ній “культу козацтва” і “культу пам’яті”” [7, с. 106–124] набуває своєрідного апофеозу вже після перших блискучих перемог повстанської армії.

Як творець нової адміністрації Хмельницький багато зробив для становлення державного апарату та налагодження його функціоналу. В результаті в суспільній свідомості селян і козаків відбувається переосмислення соціальної політики як місцевої, так і урядової адміністрації [9, с. 33]. Саме зважена соціальна політика гетьманського уряду, врахування соціальних ідеалів козацтва та сформованих на Запорожжі “зародків національної державності” зумовили усталення на середину XVII ст. повноцінного державного організму “з демократичними рисами національного устрою та соціально-економічних відносин” [10, с. 597].

Необхідність улегітимнення репрезентаційних функцій козацького стану в очах світової громадськості, який було винесено хвилею Визвольною війною в епіцентр політичних подій позитивно вплинула на суспільну свідомість. Таким прикладом є Чигирин, який став важливим центром міжнародного життя куди приїжджали послы від Польщі, Росії, Криму, Туреччини, Молдавії, Валахії, Трансильванії, Швеції, Австрії, Брандербурга. Діяльність гетьмана віддзеркалено в тогочасних документах – його листах та універсалах. Патріотичну спрямованість історичних праць, створених за часів Хмельниччини, відзначив відомий учений Д. Дорошенко, який підкреслив вплив на характер і структурну композицію козацьких літописів другої половини XVII ст. національної державної ідеї, що опанувала на той час “умонастроями громадянства” [3, с. 25].

Висновки. Важливу ланку еволюції українського суспільства пізнього середньовіччя та початку нової доби становила козацька верства, що позначилося на всіх сторонах його життя: економічному, політичному та соціальному розвитку. В умовах іноземного панування козацтво виступило захисником українського народу перед загрозою фізичного знищення і духовної асиміляції. Сформувавшись із представників різних соціальних станів, воно стало виразником загальнонародних інтересів, мало визначальний вплив на становлення національної свідомості українців.

Незважаючи на відсутність державності, жорстку політику уряду Речі Посполитої, козацтво зуміло добитися визнання за собою окремого юридичного статусу, який визначав місце козаків у системі політичних та соціально-економічних відносин. Одночасно утвердилися морально-етичні цінності, що позначилося на їхньому світосприйнятті. Отже, це дає підставу констатувати, що на середину XVII ст. козацтво остаточно сформувалося як соціальний стан українського суспільства.

Громадянські, політичні та соціальні цінності козацтва зароджувалися в суворих умовах прикордоння. Своєрідною ойкуменою генези козацької самосвідомості стала запорозька громада. Водночас на утвердження духовних основ становості козацтва великий вплив мали вікові традиції українського етносу. Значної енергії цьому процесові надало культурно-національне

піднесення в кінці XVI – першій половині XVII ст. Одним із найважливіших його здобутків стало усвідомлення власних історичних традицій, виражене через культ пам'яті й спрямоване на виховання патріотизму на зразках минулого.

У боротьбі за відстоювання прав і привілеїв, протистояння асиміляторських дій Речі Посполитої козацтво поступово усвідомлювало себе окремим соціальним станом. Набута часом етнічна свідомість та нові ціннісні орієнтації утверджували в козаках почуття власної гідності, лицарських ідеалів вірності, доблесті й честі. Ці поняття в ході національно-визвольного руху поширювалися з козацького середовища й на інші верстви населення. Тому цілком природно, що саме світоглядні засади козацтва стали одним із вагомих чинників національної свідомості українців, а серед тогочасної європейської спільноти останні дістали назву “козацького народу”.

Список використаних джерел:

1. Апанович О. М. В якого бога вірила Січ. *Людина і світ*. 1990. № 6. С. 2–11.
2. Грачоті С. Українська культура XVII ст. і Європа. *Всесвіт*. 1995. № 3–4.
3. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Державна школа: історія, політологія, право. Київ, 1996.
4. Залізняк Л. Нариси стародавньої історії України. Київ, 1994.
5. Корновенко С. В. Українська козацька держава другої половини XVII ст.: відроджена сила традицій. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку*: матеріали V Всеукр. історичних читань. Київ; Черкаси, 1995.
6. Максимович М. А. Собр. соч. Киев, 1876. Т. 1.
7. Паславський І. В. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. Київ, 1984.
8. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Кив, 1998.
9. Смолій В. А. Формування соціальної свідомості учасників народних рухів на Україні (друга половина XVII–XVIII ст.). *УІЖ*. 1985. № 6.
10. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет. Вид. 2, доп., перероб. Київ, 1995.
11. Смолій В., Степанков В. У пошуках нової концепції Визвольної війни українського народу XVII ст. Київ, 1992.
12. Степанков В. Ідея Української держави й Річ Посполита (1648–1660 рр.). *Україна – Польща: Історична спадщина і соціальна свідомість*. Київ, 1993.
13. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XVI – середина XVII ст. Київ, 2000.

Надійшла до редколегії 12.10.2017 р.

УДК 351:35.334.02

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ КОНТРОЛЮ В ТЕОРІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Шевченко О. М.,

*аспірант кафедри економічної теорії та фінансів,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
м. Харків*

Розглянуто поняття контролю в теорії управління як явища, функції, процесу і системи. Описано витоки появи цього терміна, а також зроблено аналіз робіт науковців, що займались розкриттям його змісту. На основі аналізу побудовано схему системи контролю. Розкрито поняття державного фінансового контролю як різновиду фінансового контролю і більш вузької ланки контролю.

Ключові слова: контроль, фінансовий контроль, функція контролю, процес контролю, система контролю, етапи контролю.

© Шевченко О. М., 2017